

Inhoud

Voorwoord bij de herziene editie	9
Inleiding	17
Persoonlijkheden	61
Twee machtswisselingen	101
Rusteloze stabiliteit	167
Seksuele privileges	183
Sociale mechanismen	211
Conclusie	245
Epiloog	251
Noten	258
Bibliografie	265
Register	272

Voorwoord bij de herziene editie

Toen ik in 1979 en 1980 *Chimpanseepolitiek* schreef, was ik een aankomende wetenschapper, begin dertig en had ik weinig te verliezen. Althans, zo zag ik het destijds. Ik had er geen enkel probleem mee om mijn intuïtie en mijn overtuiging te volgen, hoe controversieel die eventueel ook waren. We moeten natuurlijk niet vergeten dat dit een periode was waarin je de woorden *dier* en *gedrag* nauwelijks in een en dezelfde zin kon zetten zonder dat er zo her en der een wenkbrauw werd opgetrokken. De meeste van mijn collega's schrokken terug voor het idee dat dieren intenties en emoties zouden hebben, bang om van antropomorfisme beschuldigd te worden. Niet dat zij de dieren noodzakelijkerwijze een innerlijk leven ontzegden, maar ze waren vooral de behavioristische gedachte toegedaan dat het, omdat wij niet kunnen weten wat dieren denken en voelen, zinloos is om daarover te discussiëren. Ik kan me nog goed herinneren hoe ik daar urenlang op het metalen rooster boven het stinkende nachtverblijf van de chimpansees, met de enige telefoon van het gebouw tegen mijn oor, stond te praten met mijn hoogleraar Jan van Hooff, die mij weliswaar altijd steunde, maar die toch iets wantrouwender was dan ik; en hoe ik hem dan weer probeerde te overtuigen van de een of andere volstrekt wilde speculatie. Tijdens deze discussies begonnen Jan en ik, aanvankelijk nog wat schertsenderwijze, de ontwikkelingen als 'politiek' te omschrijven.

Daarnaast is het publiek van grote invloed geweest op dit boek. Jarenlang heb ik lezingen gehouden voor geleide groepen bezoekers

Ik was niet de enige die oog had voor het drama dat zich in de kolonie afspeelde: ook de apen hielden de zaken scherp in de gaten. Een aantal van hen kijkt toe als Nikkie (achtergrond, links) Yeroen wakker maakt met een intimidatievertoning.

aan de dierentuin: advocaten, huisvrouwen, universiteitsstudenten, psychotherapeuten, politieagenten in opleiding, vogelaars en wie al niet. Er bestaat geen beter klankbord voor iemand die iets wil populariseren, want dat publiek zat er soms geeuwend bij als ik het over een van de meest opwindende wetenschappelijke discoursen had, maar

knikte begrijpend en was een en al oor als het ging over hele basale chimpanseepsychologie, die in de loop der jaren voor mij zo vanzelfsprekend was geworden.

Ik ontdekte dat ik mijn verhaal alleen maar zou kunnen vertellen als ik de verschillende chimpansees tot leven zou brengen en ik het vooral zou hebben over de dingen die gebeurden en minder over al die abstracte zaken waar wetenschappers zo dol op zijn. Ik had daarbij erg veel aan een eerdere ervaring. Voor ik naar Arnhem kwam had ik een promotieonderzoek aan de universiteit van Utrecht gedaan. In een van mijn apengroepen had zich juist een machtswisseling onder de mannen voorgedaan, hetgeen mij mijn eerste echte wetenschappelijke publicatie opleverde die in 1975 werd gepubliceerd onder de titel *The wounded leader: A spontaneous temporary change in the structure of agonistic relations among captive Java-monkeys*. Toen ik dit artikel samenstelde, was mij opgevallen hoe weinig nut de uit de macht der gewoonte geformaliseerde notities van de ethologen hebben als het gaat over sociaal drama en intriges. De vaste manier waarop wij onze gegevens verzamelen, gaat uit van een indeling die handig is bij het tellen van gebeurtenissen. Computerprogramma's sorteren alle gegevens en destilleren daar keurige opsommingen uit over agressieve voorvallen, vlooi-partijen of andere vormen van gedrag waarin we geïnteresseerd zijn.

Zaken die niet kunnen worden gekwantificeerd en in grafieken ondergebracht, lopen het risico dat ze terzijde worden geschoven en afgedaan als 'anekdotes'. Anekdotes zijn eenmalige gebeurtenissen die slecht kunnen worden gegeneraliseerd. Maar is dat een rechtvaardiging voor de geringschatting die sommige wetenschappers ervoor hebben? Laten we eens een voorbeeld uit de mensenwereld nemen: Bob Woodward en Carl Bernstein beschrijven in *The Final Days* de reactie van Richard Nixon toen hij de macht verloor: 'Tussen zijn huilbuien door was Nixon klagelig... Hoe had een simpele inbraak dit allemaal kunnen veroorzaken?... (Hij) knielde neer... boog zich voorover, sloeg met zijn vuist op het tapijt, en schreeuwde het uit: "Wat heb ik gedaan? Wat is er gebeurd?"'

Nixon was de eerste en enige president van de Verenigde Staten die aftrad, dus in feite zou je moeten zeggen dat dit niet meer dan een anekdote is. Maar wordt de waarde van de observatie er daarom

minder door? Ik moet toegeven dat ik een enorme zwak heb voor merkwaardige en zeldzame gebeurtenissen. Zoals we verderop zullen zien had een van mijn chimpansees dezelfde woede-uitbarstingen als Nixon (zonder de woorden dan) onder gelijkaardige omstandigheden. In mijn eerdere onderzoek had ik ondervonden dat je, als je dergelijke gebeurtenissen wilt analyseren en begrijpen, een dagboek nodig hebt waaruit je kunt afleiden hoe de gebeurtenissen zich ontwikkeld hebben, hoe ieder individu erbij betrokken is geraakt en in hoeverre een gebeurtenis bijzonder is ten opzichte van vorige situaties. Ik was voornemens om, in plaats van het gedrag van de chimpansees te turven en te middelen, vooral historiografie in mijn project in te brengen.

Dus begon ik toen ik in Arnhem aankwam aan een dagboek. Omdat er aanvankelijk niet veel gebeurde, maakte ik vooral aantekeningen over de karakters en gedragspatronen die mij als onalledaags voorkwamen. Het gevolg was echter dat ik hoe langer hoe meer te werk ging als een chroniqueur met een scherp gevoel voor de veranderende sociale verhoudingen en met een open oog voor het politieke drama dat op het punt stond zich te ontrollen. Toen het dan uiteindelijk tot een uitbarsting kwam schreef ik bladzijde na bladzijde vol met mijn indrukken, voorspellingen, herzieningen van eerdere indrukken, maar vooral de naakte feiten. Gefascineerd en emotioneel zeer betrokken zat ik dag in dag uit en duizenden uren in een houten stoel die me uitzicht bood over het eiland, met het vaste voornemen om het meest gedetailleerde verslag ooit te maken van een machtsstrijd die had plaatsgevonden tussen mensen dan wel dieren. Pas jaren later, toen ik die stapels notities doornam, vielen de verbanden tussen de verschillende gebeurtenissen op hun plaats en begon *Chimpanseepolitiek* zich af te tekenen.

Toen de eerste editie van het boek in 1982 verscheen bij Jonathan Cape in Londen ontstond er nauwelijks een polemiek. Het boek werd in de wetenschappelijke en de algemene pers eerder verwelkomd dan aangevallen. Achteraf gezien is dat niet verwonderlijk omdat de onderliggende gedachte uitstekend paste in de *Zeitgeist* van de jaren tachtig, toen de houding ten opzichte van dieren aan een snelle verandering onderhevig was. Omdat ik nogal geïsoleerd van de opkomende cognitieve psychologie in de Verenigde Staten had gewerkt, was ik

mij er nooit zo bewust van geweest dat ik niet alleen stond in mijn ontginning van dit nieuwe intellectuele terrein. Dit illustreert aardig hoe wetenschappelijke ontwikkelingen in verschillende delen van de wereld vaak met elkaar verbonden zijn door een dun draadje van gemeenschappelijke gedachten. Die ontwikkelingen staan nooit geheel los van elkaar. Ik was daarom ook absoluut niet verbaasd toen ik voor het eerst Donald Griffins *The Quest for Animal Awareness* las, net zoals Chimpanseepolitiek de meeste primatologen niet verbaasde.

Als we de beroemde definitie die Harold Laswell aan het fenomeen politiek gaf volgen, namelijk dat het een sociaal proces is dat bepaalt 'wie wat, wanneer en hoe krijgt', dan is er weinig twijfel over mogelijk dat chimpansees aan politiek doen. En omdat er zowel bij de mens als bij zijn meest dichtstbijzijnde verwanten bluf, coalities en isoleringstactieken worden gebruikt, kan een gelijkkluidende terminologie worden gebruikt. Wat dat betreft sloeg de titel van mijn boek de spijker op de kop. Daar waar verscheidene politicologen geen bezwaar hadden, was er een die het nodig vond de mens als geheel verschillend neer te zetten.¹ Zoals al zo vaak is gebeurd in de geschiedenis van de vergelijking van apen met mensen, werden er ad hoc veranderingen aangebracht in de definitie van een fenomeen om zodoende de gegevens over primaten buiten te kunnen sluiten. Op een symposium over het toepassen van politieke theorieën op apen, stelde Glendon Schubert voor om de term 'politiek' voor te behouden aan processen die zich voltrekken binnen groepen van tenminste honderd individuen die geen bloedbanden met elkaar hadden. Het was duidelijk dat hierdoor de meeste sociale dieren zouden worden buitengesloten, alsook talrijke situaties waarin mensen machtsspelletjes spelen.

Ik schreef *Chimpanseepolitiek* met een algemeen publiek voor ogen, maar het boek vond zijn weg ook naar schoolklassen en bedrijfsadviseurs en werd zelfs verplichte lectuur voor aankomende parlementariërs. Omdat er al die vijftien jaar een niet aflatende interesse in het boek was, besloten de Johns Hopkins University Press en ik dat het tijd was voor een aangepaste editie. Natuurlijk kan de geschiedenis niet herschreven worden, dus is mijn oorspronkelijke verhaal over de machtsstrijden onaangetast gebleven. In feite heb ik de tekst vooral aangepast op die punten waar nieuwe kennis beschikbaar was en heb

ik noten toegevoegd om de laatste onderzoeksresultaten te kunnen aanstippen, zijn van de zwartwitfoto's nieuwe afdrukken gemaakt om ze zo optimaal te kunnen reproduceren, zijn nieuwe zwartwit- en kleurenfoto's toegevoegd (de meeste daarvan zijn nooit eerder gepubliceerd) en is er een nawoord toegevoegd waarin ik de verdere ontwikkelingen in de Arnhemse kolonie beschrijf. Ik hoop dat het resultaat een aantrekkelijkere en bijdetijdse versie van het oorspronkelijke boek is geworden.

Als ik de inzichten die zijn voortgevloeid uit mijn studie probeer uit te leggen, ben ik altijd geneigd een parallel te trekken met eilandbiogeografie. De ecologische complexiteit neemt toe met het aantal soorten planten en dieren. Aangezien er op een eiland door de bank genomen minder soorten leven dan op het vasteland, heeft de studie van flora en fauna op eilanden voor een belangrijk deel bijgedragen aan het verhelderen van de regels van uitroeien en overleven en andere basale ecologische principes. De relatieve simpliciteit van eilanden heeft naturalisten, van Charles Darwin tot Edward Wilson, de mogelijkheid geboden om ideeën te ontwikkelen die toepasbaar zijn op meer complexe systemen. Op gelijkaardige wijze was het chimpansee-eiland in de dierentuin van Arnhem de verblijfplaats van een beperkt aantal chimpansees en een versimpelde afspiegeling van een tropisch regenwoud. Stel je eens voor dat het aantal mannelijke participanten in de kolonie driemaal zoveel zou zijn geweest – zoals vaak voorkomt in gemeenschappen die in het wild leven – of dat de chimpansees vrij waren geweest om het eiland op en af te gaan. Ik was dan ongetwijfeld niet in staat geweest om een lijn te ontdekken in het drama dat zich voor mijn ogen afspeelde. Net als een eilandbiogeograaf zag ik meer omdat er minder was. Toch zijn de algemene principes die ik ontrafelde niet alleen van toepassing op apen op een eiland, maar op alle jacht naar macht waar die zich ook maar ontrolt.

Inleiding

Het zien van chimpansees stemt dierentuinbezoekers steeds weer vrolijk. Geen enkel ander dier is zo'n lachsucces. Waarom eigenlijk? Zijn chimpansees echt zulke ongeëvenaarde clowns of is hun uiterlijk zo belachelijk? Dat laatste moet haast wel. Ze hoeven immers weinig meer te doen dan wat te lopen of te zitten om de hilariteit op te wekken. Ik vraag me wel eens af of het gelach een camouflage voor heel andere gevoelens zou kunnen zijn. Maakt de sterke gelijkenis tussen mens en dier het publiek misschien nerveus? Er wordt wel gezegd dat de apen ons een spiegel voorhouden, maar kennelijk kunnen we daarbij nauwelijks serieus blijven.

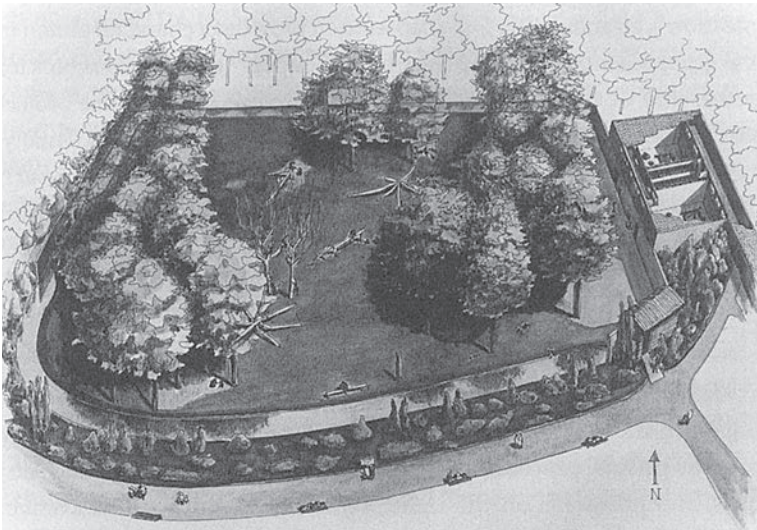
Dierentuinbezoekers zijn niet de enigen die zich niet op hun gemak voelen in aanwezigheid van de chimpansees die hen tegelijkertijd zo boeien. Hetzelfde geldt voor onderzoekers. Hoe meer ze over deze mensapen te weten komen, hoe dieper de identiteitscrisis van de mens lijkt. De gelijkenis tussen mens en chimpansee is heus niet tot het uiterlijk beperkt. Als je een chimpansee diep in de ogen kijkt, stuit je op een innerlijke tegenkracht die zonder meer tegen ons is opgewassen. Een zelfbewuste persoonlijkheid kijkt naar ons terug. Als dit een dier is, wat zijn wij dan eigenlijk?

Een hele reeks feiten heeft de kloof tussen mens en dier tot een greppel teruggebracht. Gordon Gallup heeft bewezen dat mensapen zichzelf in een spiegel herkennen. Deze vorm van zelfbewustzijn ont-

Krom (links) en Gorilla vlooien elkaar.

breekt bij de gewone apen, die hun spiegelbeeld bekijken alsof het een ander dier is. Wolfgang Köhler onderwierp chimpansees aan uitgekende intelligentietesten en kwam daarbij tot de conclusie dat ze nieuwe problemen kunnen oplossen op grond van plotseling inzicht in oorzaak en gevolg (een 'aha-erlebnis'). Jane Goodall zag wilde chimpansees met zelfgemaakt gereedschap in de weer. Ook bleken de dieren te jagen, vlees te eten en hun gebied door middel van 'oorlog' uit te breiden. Ze waren zelfs tot kannibalisme in staat. Het echtpaar Gardner slaagde erin om chimpansees tenslotte in de vorm van handgebaren een groot aantal symbolen te leren. Hiermee konden ze communiceren op een wijze die verrassend veel lijkt op die waarop wij gebruik maken van onze taal. De apen geven een schat aan informatie over hun gevoelens en gedachten. Hun geest was voor de mens toegankelijk gemaakt.

Hoe indrukwekkend al deze ontdekkingen ook zijn, toch ontbreekt

De chimpanseekolonie in Burgers Dierenpark. Rechts het gebouw waarin zich de nachtverblijven en het winterverblijf bevinden. Links de muur waar de chimpansees een keer overheen zijn geklommen. Tekening Bonnie Willems.